

DOI: <https://doi.org/10.51209/platform.2.12.2025.210-225>
УДК 7.74;76.02(045)

Олексій Миколайович ЖАДЕЙКО,
доктор філософії,
Київ, Україна,
e-mail: oleksiy_zhadeyko@ukr.net,
ORCID: 0000-0002-6234-2220

**«ДОРОГА В МАНДАЛЕЙ» ОДЕСЬКОГО
ДВОРЯНИНА АБО МОТИВ ЕСКАПІЗМУ У
ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА ОЛЕГА СОКОЛОВА**

Анотація. Стаття фокусує увагу на творчості одеського художника, поета, письменника, науковця Олега Аракадійовича Соколова. Розвідка має на меті сконцентрувати увагу на полівекторності творчості митця, якого завдяки розмаїттю художніх вподобань називали «людиною Відродження», актуалізувати мистецький доробок одеського майстра, прослідкувати зв'язок із його літературною діяльністю, науковою (музейною) роботою. Постать О. Соколова в художньому житті Одеси позиціонується як своєрідний маркер, квінтесенція інтелектуальних пошуків одеського андеграунду. Висвітлюється значення постаті О. Соколова для музейного простору міста, для передчуття вільного дихання мистецького поля. Акцентована енциклопедична обізнаність особистості майстра, що будував свої художні твори на глибинних знаннях історії, літератури, філософії. Стислій характеристиці піддані основні прояви мистецького хисту автора, його окремі штудії реалістичної манери (переважно у портретописі), захоплення концептуальним мистецтвом, володіння інструментарієм різних художніх проявів, від академізму до оп-арту.

Підкреслено внесок художника у перебіг художніх процесів, що формували підґрунтя до протиставлення офіційному мистецтву альтернативного – абстрактного, безпредметного, поліваріантного мистецтва. Висвітлено пошуки майстра у сфері літератури, його поетичний дар, вплив цього вектору творчості на характер його мови образотворення, значення особистості М. Чюрльоніса для формування його індивідуальної манери. Акцент зроблено на психологічному факторі, який відбився на забарвленні творчого шляху О. Соколова, виражаючись через конфлікт із зовнішнім світом офіційного мистецтва, його неприйняття, звідси «червоною ниткою» творчості став ескапізм. Шляхом його прихованої візуалізації було безпредметне, що можна сприймати як чітко сформульовані ідеї уходу в себе в результаті неприйняття його творчості офіційним мистецьким світом. Окремо виділена роль корпусу композицій «Без назви» як візуалізації протиріччя та способу донести приховані смисли.

Ключові слова: Олег Соколов, безпредметне мистецтво, одеський нонконформізм, ескапізм, живопис, графіка, змішана техніка, арт-бук.

Вступ. Творча діяльність Олега Аркадійовича Соколова припадає на той час, коли мислити *всупереч*, не вкладаючись у загальноприйняті рамки, окреслені концептуальним каркасом соцреалізму, означало приректи себе на перебування в тіні, осторонь загальних культурно-мистецьких процесів. Одеса завжди була окремим мікросвітом у межах загальної художньої картини, саме завдяки наявності особистостей, що виходили за рамки загальноприйнятих устоїв, це робило її особливим художнім осередком. Вона має сильну, потужну художню школу, передусім – училище з давніми усталеними традиціями, славетну «Грековку», музеї з колекціями, які

володіють потенціалом формувати в своїх надрах міцних фахівців, як практиків-художників, так і теоретиків-мистецтвознавців. Це й особливий дух самого міста з його неповторним колоритом, нескореного і непохитного в усі найважчі часи, багато поколінь інтелектуалів виховувалися на цьому неповторному підґрунті. Але навіть зараз деякі з них залишаються якщо не забутими, то не оціненими і неосягнутими до того рівня, щоб нинішня генерація могла сказати: «ми зробили усе, що могли». До такої когорти належить і одеський митець, науковець, поет Олег Аркадійович Соколов (1919-1990 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На тлі загального зацікавлення останніми роками одеським нонконформізмом, постать Олега Соколова залишається і нині в тіні. Цього майстра справедливо називають «людиною Відродження» [4] – адже широта діапазону його мистецьких вподобань і хисту дуже велика, він брався і за живопис, і за графіку, і був натхненним музейником, і писав філософські за змістом вірші. Але станом на сьогодні його таланти гідно не оцінені мистецтвознавчою цариною. Є лише поодинокі розвідки, які присвячені його особистості, у періодиці з нагоди виставок, де представлені його твори, але їх було вкрай мало [2; 9], або стислі відомості енциклопедичного характеру, що скоріше констатують фактаж без оцінки феномену [7]. Лише рідкі статті присвячувались митцеві, де можна знайти відомості про етапи його творчого шляху і намічена оцінка ролі в мистецькому полі України [1; 4; 5; 6]. Тому до завдань сучасного мистецтвознавства варто віднести і актуалізацію творчого спадку О. Соколова.

Результати. Олег Соколов може позиціонуватися і як теоретик, і як практик, що поєднати зазвичай творчим особистостям вдається дуже важко. Маючи прекрасну освіту, отримавши міцне практичне підґрунтя в двох

зкладах абсолютно різних традицій, він синтезував отримані в Одеському художньому училищі та Львівському інституті декоративно-прикладного мистецтва вміння. І львівська, і одеська школи завжди були серед найміцніших, найпрофесійніших, що забезпечило митцеві надійну, міцну академічну школу. Але при цьому він був і енциклопедично обізнаним як теоретик: глибинні знання міфології, історії, філософії, музики, історії мистецтв перетворили його на тонкий, всебічно обізнаний інструмент виразу ідеї, формування глибокої за змістовим наповненням концепції. Людина, яка пройшла одеську школу, з перервою на військову службу, львівську виучку, мала травматичний досвід війни, беручи в ній участь із 1941 р. до самого кінця і отримавши важке поранення, знайшла в собі сили зайнятися і музейною справою, не тільки брати в руки пензель та олівець. Оточення Олега Соколова згадує, що він швидко став душею компанії, яка збиралася для обговорення мистецьких подій, влаштовувала вечірні посиденьки, малюючи, читаючи вірші, а згодом, у 1967 р., виник і той самий одеський клуб «Колір, музика, слово» імені Чюрльоніса, який можна позиціонувати як один із наріжних каменів одеського андеграунду. Адже в ньому втілювалися ті вподобання, які офіційне мистецтво аж ніяк не вітало, – синтез мистецтва слова, музики, графіки та живопису. Офіційний арт-простір Одеси був для митця майже закритим – у ранній період його роботи ще інколи можна було побачити на виставках, частіше це були ілюстрації, але його виставкова активність була радше хаотичною, оскільки де-факте можна згадати лише одну його персональну виставку, яка була «схвалена», «дозволена» офіційними колами, – подія 1956 р. Але її відкинула офіційна критика, площина офіціозу стала ножем гільйотини, що опустився на шию мистецького хисту художника. Аристократичне перо, манера майстра, що

намагався стати частиною культурного простору свого міста, виявилися чужими офіційному прошарку. Він мав прекрасну академічну виучку, міг працювати в будь-якій манері, але його вибір був не на користь реалізму. Він вправно володів технікою, про що говорять у тому числі його графічні автопортрети як свідчення високого рівня володіння ремеслом, як музейник не міг не цінувати класичне мистецтво, але вибір зробив на користь іншої манери. Дворянин за походженням, тонка натура, Соколов намагався пробити ту стіну нерозуміння, на яку наштовхувався. Офіційне поле закрило йому шлях до визнання – Спілка як квінтесенція думок високопосадовців від мистецтва винесла неформальний вирок. Ту саму «дорогу в Мандалей», яку він так любив у Кіплінга, він проходив численну кількість разів сам... Він малював, писав, формував думки і вірші, метався між спробами пробити стіну та пройти крізь холодний душ неприйняття офіційними колами, що тягнуло за собою розпач, тугу, владу над ним зеленого змія, від чого його треба було рятувати. Для офіційних кіл одеський дворянин з високою планкою освіченості та тонкого смаку був неприйнятним мірилом, на яке довелося б рівнятися, якщо б його пустили в свої лави... Було б занадто очевидно, що оточення в більшості випадків безпорадне перед його рівнем, якому не може скласти гідну конкуренцію. Це спроби пробити сіру стіну, які мали завершуватися щоразу розчаруванням. І він повинен був знайти той шлях, який би став для нього рятувальним. Навколо нього гуртувалися однодумці – інакше б не було чюрльонівського клубу. Але це були неформальні пошуки, нонконформістом його назвали не дарма. Перед Соколовим було два шляхи – на вибір. Один – підлаштуватися під вимоги офіційного культурного середовища, догодити Спілці, піти в глибини соцреалізму. Так, він прекрасно міг в академічній манері малювати,

писати. Але це було лише етапом становлення, доказом його професійної спроможності. Портрети раннього етапу є свідченням його професійного рівня. Як живописні, так і графічні. Графічні аркуші часто створювалися в максимально лаконічній, інтелігентно-стриманій манері, в якій явно простежується вплив ще «мирискусників», якими він захоплювався при навчанні. Навіть уже в цих роботах бринить той настрій, який стане домінуючим незабаром, коли спроби майстра якось існувати в унісон з оточуючим мистецьким середовищем будуть визнані ним самим марними («Жіночий портрет на різнокольоровому тлі», чорнило, фломастер, туш, 1960-і рр.; «Жіночий портрет», туш, аерограф, білила, 19600-і рр., рис. 1).

Рис. 1. Соколов О. «Жіночий портрет». Туш, білила, аерограф. 1960-і рр. З відкритих джерел: <https://surl.lu/ldmvxf>

Біла невпевнена лінія, сльоза, яка котиться по обличчю в графічному «Жіночому портреті» 1960-х рр., сприймається як символ-пророцтво на майбутні важкі роки та ознака всього процесу взаємодії митця з офіційним мистецьким оточенням. Тривога простежується і в автопортретах, які він часто виконував у чорно-білій гамі, лаконічно та вишукано, демонструючи академічну виучку одночасно з вмінням стилізувати та зводити все до рівня знаку.

Другий шлях – свого роду внутрішня еміграція, шлях, який не передбачав втрати себе, власної гідності. Його він і обрав. Навіть назви робіт, які з'являються з-під пера автора, промовисто свідчать про той біль який сидить всередині його вразливої натури: «Плач доктора Фауста» (мішана техніка, 1960-і рр.), «Нерозуміння» (мішана техніка, 1973 р.), «Memento Mori» (мішана техніка, 1973 р.), «Ірраціональне – це гіпноз смерті» (мішана техніка, 1984 р.), «Здешевлене слово» (мішана техніка, 1985 р.), «Стареча неміч» (мішана техніка, 1985 р.), «Рана» (кольорова графіка, 1987 р.), «Озеро, в якому тануть надії» (монотипія, рис. 2). Складність, багат шаровість, філософський підтекст – до всього цього не була готова верхівка офіційного мистецтва, і митець замикався у собі, змушено тікаючи до емоційного підпілля. В його роботах часто простежується ескапізм, який був квінтесенцією болю, спричиненого нерозумінням, неможливістю самореалізації в соціумі, неприйняттям його творчості на офіційному рівні, що б давало йому шанс широкого діапазону глядацької аудиторії. Навіть техніки, які він обирав, не завжди були обумовлені усвідомленим вибором: нерідко він звертався до того, що попросту було йому по кишені, тобто бюджетних варіантів технік, матеріалів, бо під рукою було лише найпростіше за статтею витрат. Навіть його вірші, які згодом перетворилися на особливий, вартий

окремої уваги феномен у своєму оформленні, не друкувалися, а створювалися ним у форматі арт-буку, своєрідного самвидаву, який теж був викликаний неможливістю інакше оприлюднити свої сформовані у віршовану форму думки. Він уже не плекає надій, розуміючи, що його шлях – інший, він сам – інший, і підвалини повітряного замку виявилися занадто хиткими («Підвалини повітряного замку», мішана техніка, 1980 р.), довелося вирушати у внутрішню еміграцію.

Рис. 2. Соколов О. «Озеро, в якому тонуть надії». Монотипія.

З відкритих джерел: <https://surl.li/fixkxd>

З часом митець захопився авангардом, почав проводити експерименти в галузі кольоромузики, чому сприяв клуб імені Чюрльоніса. Робота в якості

зав.експозицією в Одеському Музеї Західного та Східного мистецтва впродовж 45 років перетворила для художника музей на своєрідне святилище, місце сили, де навколо нього гуртувалися ті, хто був здатен його не лише слухати, але й чути. Так виникли його «соколовські середки» [5], на які збиралися люди, що відчували мистецтво так, як і він, невизнаний унікальний інструмент поза часом. Науковець, музейник, філософ, поет, він зрештою обрав ту мову, яка, мабуть, єдина не може зрадити та стати причиною звинувачень і відмов, – мову абстракції, безпредметного мистецтва, синтезуючи в своїх роботах впливи численних мистецьких стилів і течій, від реалізму до авангардних проявів, абстракціонізму. Ескапічні настрої призвели до максимально відстороненого від дійсності способу спілкування на папері – у 1980-і рр., тобто у пізній період, у О. Соколова з'являється багато творів, до яких у офіційних суддів точно не мало виникати обґрунтованих претензій: «Без назви». І вільна, і друкована графіка має чимало таких аркушів, що виникли переважно в 1970-80-і рр. Митець міг вкласти в таку роботу все, що вважав за потрібне, прочитати, відчувати зміст міг тільки той, хто перебував із ним «на одній хвилині», чиновникам це було не під силу, вони не розуміли і не визнавали цього явища, воно, на жаль, отримало оцінку тільки після уходу автора, і навіть зараз ще не оцінене гідно, повною мірою. Всі ці роботи різні за колористичним звучанням, хоча переважно палітра є дуже обмеженою, графіка має інші провідні інструменти. Це добре видно в «Без назви» 1974 р. (мішана техніка), аркуші 1985 р., виконаному в техніці колажу, де важко не помітити серед інших натхненників подих П. Мондріана. Яскравим прикладом візуалізації відсутності душевної рівноваги є «Без назви» 1982 р. (мішана техніка, рис. 3). Тут сконцентровано все – від індивідуальної самотності та тривоги, що виливається у вимушений ескапізм, до крику

болю космічного масштабу. І колір, і ритм, і композиційна до математичності вправність у цьому аркуші спрацьовують синтезовано, на одну мету – достукатися до глядача.

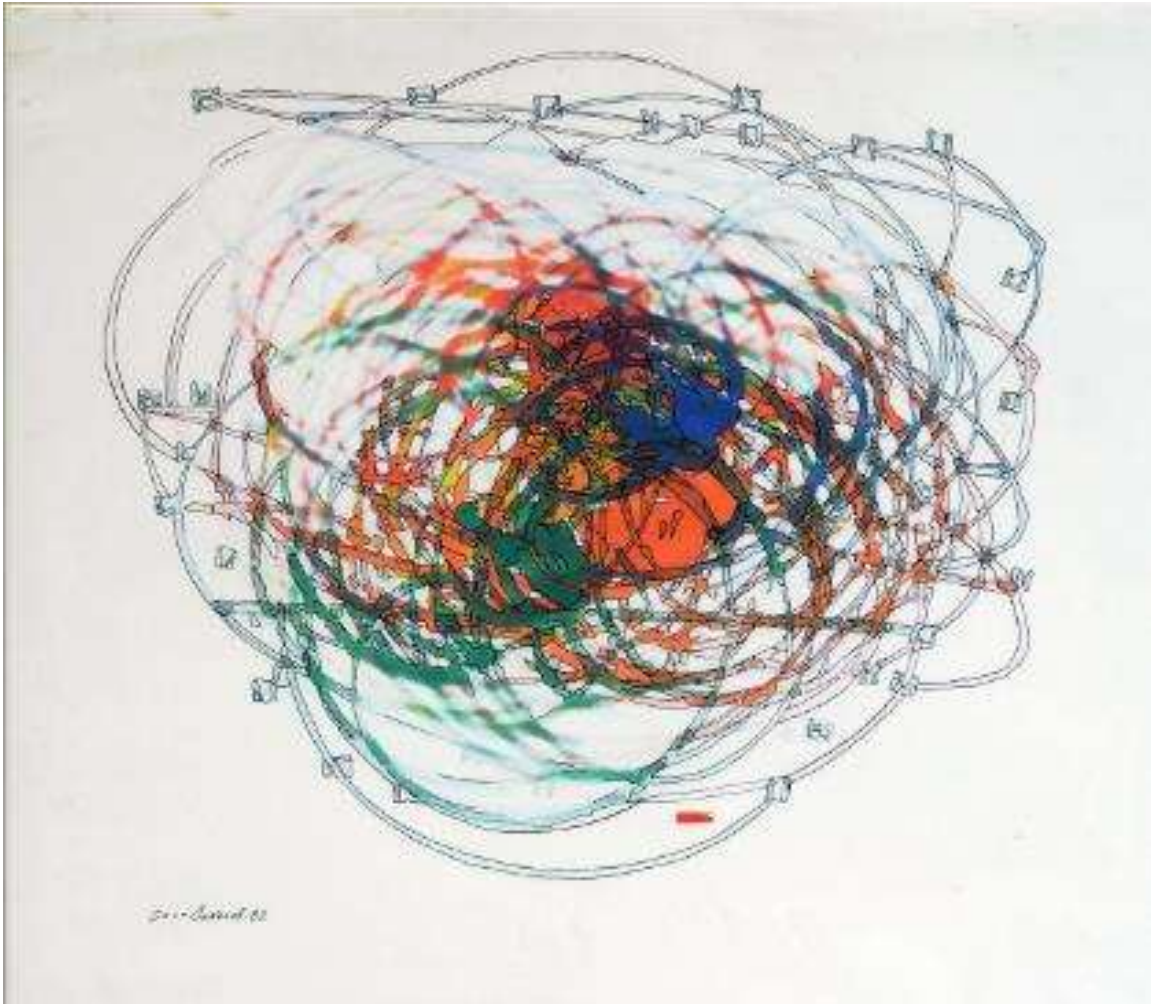

Рис. 3. Соколов О. «Без назви». Мішана техніка, 1983 р.
З відкритих джерел: <https://surl.li/hyodol>

Але бували і «калейдоскопні» твори, мозаїчні за колоритом, багатоколірні, при цьому, все одно їх загальне звучання було тривожним і сповненим болю. Це досягалося це завдяки ритміці, взагалі ритм був одним із головних інструментів мови художника – не дарма його терниста «дорога в Мандалей», сповнена туги та ностальгії за тими часами, коли мистецтво було б потрібним і визнаним, була завжди невідривно пов'язана з музикою. Такими є його «Без

назви» 1980-х рр., 1983 р., 1984 р., 1985 р. (усі – мішана техніка). Такою є і «Без назви» 1985 р. (мішана техніка, рис. 4), яка, мабуть, є однією з найпоказовіших – за основу взято чорно-білу хвилю, підцвічену неактивними кольоровими сплесками.

Рис. 4. Соколов О. «Без назви». Мішана техніка, 1985 р.
З відкритих джерел: <https://surl.lt/laxpty>

Біль і безпорадність так влучно візуалізовані в графічному аркуші 1976 р. який фактично можна вважати червоною ниткою його творчості: «Без можливості колись досягти» (мішана техніка, рис. 5). Це і є та сама «дорога в Мандалей», почувши пісню про яку, він, за зізнанням дружини, плакав [4]. Тільки сформульована вже ним самим, графічними методами, лінією, ритмом, кольоровим звуком, нотами, покладеними на колір.

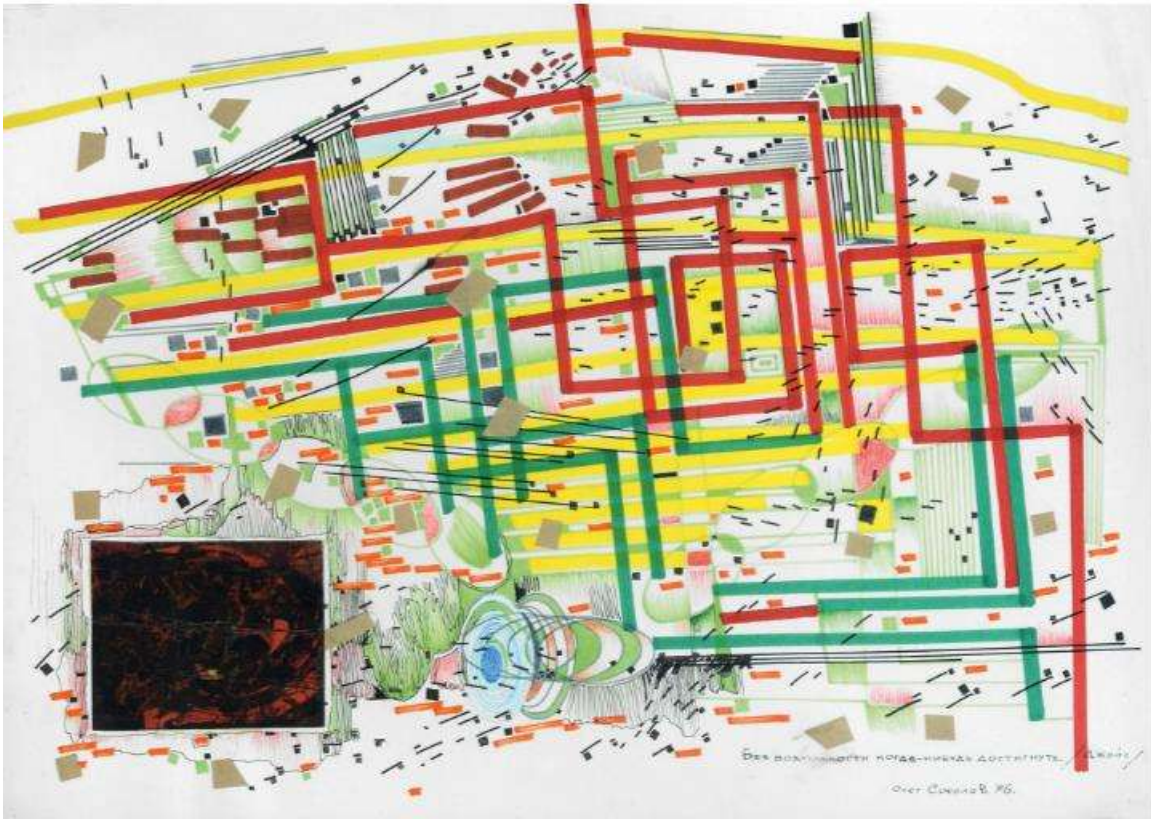

Рис. 5. Соколов О. «Без можливості колись досягти». Мішана техніка. 1976 р. З відкритих джерел: <https://surl.li/nzknbz>

Висновки. Серед творів Олега Соколова було все: і радянські переспіви в його індивідуальній стилізованій манері, і портрети, і нечисленні флоральні композиції, і багато абстрактних аркушів. Є чимало того, що на сьогодні осіло в приватних колекціях, у тому числі й за межами України, в кількох країнах, знавці мистецтва яких могли оцінити його твори інколи навіть ще за життя, хоча, за згадками близьких, це і були поодинокі випадки. Багато чого було подаровано друзям, колегам. Тому систематизація його спадку є справою доволі важкою. За 35 років від моменту смерті митця (1990 р.) лише пару разів можна було бачити виставки його творів. «Людина Відродження», одеський дворянин О. Соколов і на сьогодні для глядача залишається ще невиконаним завданням, задачею з багатьма невідомими. Тому до перспектив сучасного мистецтвознавчого поля з повним правом можна

віднести актуалізацію творчого спадку художника, введення в науковий обіг маловідомих робіт «людини відлиги» Олега Соколова.

Список використаних джерел:

1. Ахмед А. Людина відлиги – одеський художник Олег Соколов. URL: <https://surl.li/simoi1>.
2. Велика А. Людина «відлиги»: у Києві презентують творчість одеського митця виставкою «Олег Соколов: колір, музика, слово». URL: <https://surl.lu/jauogc>.
3. Мовчан М. Феноменологія трансцендентності Олега Соколова. URL: <https://surl.li/fmyton>.
4. Олег Соколов. URL: <https://surl.li/zokpxg>.
5. Олег Соколов – батько «другого одеського авангарду». URL: <https://surl.li/amazki>.
6. Осадча Т. Дослідження художньої інтерпретації творчості Олега Соколова. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності. Київ: НАКККіМ, 2016. Сс. 49-52.
7. Соколов Олег Аркадійович. URL: <https://surl.li/koqouy>.
8. Соколов Олег Аркадійович. URL: <https://surl.li/aubpqq>.
9. Тофан І. Тюрма естетів. Про виставку Олега Соколова в НХМУ. URL: <https://surl.li/bpyytx>.

Oleksiy M. ZHADEYKO,

PhD in Arts,

Kyiv, Ukraine,

e-mail: oleksiy_zhadeyko@ukr.net,

ORCID: 0000-0002-6234-2220

**“THE ROAD TO MANDALE” OF ODESSA NOBLEMAN
OR THE MOTIVE OF ESCAPISM IN THE CREATIVE
WORK OF THE ARTIST OLEG SOKOLOV**

Abstract. The article focuses on the creative work of the Odessa’s artist, poet, writer, and scholar Oleg Arakadiyovych Sokolov. The research aims to focus attention on the multi-vector nature of the artist’s work, who, due to the variety of his artistic preferences, was called the “Renaissance person,” to actualize the artistic achievements of the Odessa’s master, to trace the connection with his literary activities and scientific (museum) work. The figure of O. Sokolov in the artistic life of Odessa is positioned as a kind of marker, the quintessence of the intellectual searches of the underground of Odessa. The significance of the figure of O. Sokolov for the museum space of the city, for the anticipation of the free breathing of the artistic field, is highlighted. The encyclopedic awareness of the personality of the master, who built his artistic works on deep knowledge of history, literature, and philosophy, is emphasized. The main manifestations of the author's artistic talent, his individual studies of the realistic manner (mainly in portraiture), his passion for conceptual art, and his mastery of the tools of various artistic manifestations, from academicism to op-art, are briefly described. The artist's contribution to the course of artistic processes that formed the basis for opposing alternative – abstract, non-objective, polyvariant art to official art is emphasized. The master's searches in the field of literature, his poetic gift, the influence of this vector of creativity on the nature

of his image-making language, the importance of M. Čiurlionis' personality for the formation of his individual manner are highlighted. The emphasis is placed on the psychological factor that was reflected in the coloring of O. Sokolov's creative path, expressed through conflict with the outside world of official art, its rejection, hence escapism became the “red thread” of creativity. His hidden visualization was devoid of objectivity, which can be perceived as clearly formulated ideas of withdrawal into oneself as a result of the rejection of his work by the official art world. The role of the corpus of compositions “Untitled” as a visualization of contradictions and a way to convey hidden meanings is separately highlighted.

Key words: Oleg Sokolov, non-objective art, Odessa nonconformism, escapism, painting, graphic arts, mixed art technique, art-book.

References:

1. Akhmed, A. Liudyna vidlyhy – odeskyi khudozhnyk Oleh Sokolov [The Thaw Man is an Odessa artist Oleg Sokolov]. Available at: <https://surl.li/simoi> [in Ukrainian].
2. Velyka, A. Liudyna “vidlyhy”: u Kyievi prezentuiut tvorchist odeskoho myttsia vystavkoiu “Oleh Sokolov: kolir, muzyka, slovo” [The man of the “thaw”: the work of the Odessa artist is presented in Kyiv with the exhibition "Oleg Sokolov: Color, Music, Word"]. Available at: <https://surl.lu/jauogc> [in Ukrainian].
3. Movchan, M. Fenomenolohiia transtsendentnosti Oleha Sokolova [The Phenomenology of Transcendence by Oleg Sokolov]. Available at: <https://surl.li/fmyton> [in Ukrainian].
4. Oleh Sokolov [Oleh Sokolov]. Available at: <https://surl.li/zokpxg> [in Ukrainian].

5. Oleh Sokolov – batko “druhoho odeskoho avanhardu” [Oleh Sokolov – father of the “second Odessa avant-garde”]. Available at: <https://surl.li/amazki> [in Ukrainian].
6. Osadcha, T. (2016). Doslidzhennia khudozhnoi interpretatsii tvorchosti Oleha Sokolova [Research into the artistic interpretation of Oleg Sokolov's work]. Muzei ta restavratsiia u konteksti zberezhennia kulturnoi spadshchyny: aktualni vyklyky suchasnosti. Kyiv: NAKKKiM, 49-52 [in Ukrainian].
7. Sokolov Oleh Arkadiiovych [Sokolov Oleh Arkadiiovych]. Available at: <https://surl.li/koqouy> [in Ukrainian].
8. Sokolov Oleh Arkadiiovych [Sokolov Oleh Arkadiiovych]. Available at: <https://surl.li/aubpqq> [in Ukrainian].
9. Tofan, I. Tiurma estetik. Pro vystavku Oleha Sokolova v NKhMU [Prison of Aesthetes. About Oleg Sokolov's exhibition at the National Art Museum of Ukraine]. Available at: <https://surl.li/bpyytx> [in Ukrainian].